

१६
२

अथ

१६
२

ग्रन्थनामः-

कर्तृनामः-

विषयः-

तत्त्वसंग्रहव्याख्या

चिद्विदितं

(अप्रमाण) न

न्यायशास्त्रम्

Tatva Ka Sangraha vyakhyana

Nyaya Shastram .

764

ना तथा सत्यनित्यत्वं प्रत्येकमेव हेतुं तैरित्थं ताभ्यां गमप्रसंगात् ॥ तस्मा
निसोविशुद्धैः मनसो विमुक्तैः तैर्ज्ञानात् ॥ सुखादिति ॥ स्पर्शरहित
तत्त्वं ॥ क्रियाबलं मनसो लक्षणे ॥ मनो विमुक्तं ज्ञानेन च ॥ इन्द्र
स्यास्य इवैवं मनः ॥ इत्याह नामने कल्याणसोपपन्नं कल्याणमिष्यते
परमात्मारूपमिति ॥ मध्यमपरिमाण्ये अमलस्य चैव ॥ इन्द्र
वदन् ॥ ननु मनो विमुक्तं स्पर्शरहितं इव यथा ॥ आकाशवदि
ति चेन्न ॥ मनसो विमुक्त्ये आह मनः संयोगस्यासमवायिका
रणस्याभावात् ॥ शीतो नु सति प्रसंगात् ॥ न विभुद्वयस्य
संयोगो स्तीति वाच्यं ॥ तत्संयोगस्य नित्यत्वेन सुष्ठु भाव
प्रसंगात् ॥ पुरित्वं नित्यं तत्प्रदेशोऽसंभनः संयोगः

अकुरादिभेदसकृत्कर्मार्थत्वात् चरन्तु। इत्यनुमानस्य प्रमा
त्वात्। उपादानागोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षकृतिमत्त्वं कृत्स्नं। उ
पादनं समवायं नारणः। सकृत् परमाप्तादि सुखमद रिप्तिनां। य
सर्वज्ञः सर्वविदिसागमोऽपि न प्रमाणां जीवस्य नृशेषमाह। उ
च्यते। सुखादिवं जीव नृशेषं। ननु मनुष्यो हं मित्रादौ सर्वं जी
वं प्रसवस्य शरीरविषयकत्वात्। शरीरमेवासेति चेन्न। शरीर
स्याद्यत्वे कुरपाददि नारो शरीरं नारासत्तनोऽपि नाशप्रसंगा
त्। नोपीदियाणां आसत्त्वं। यो हं चरमराहं सो हं मित्रादींस्तु
शामीत्यनुसंधानभावप्रसंगात्। अन्यानुभूते अन्यस्य अ
नुसंधानाद्योऽप्यतस्मादेहे ह्येत्यति हि मोक्षीवः। सुखदु
खादिवैपि न्यात् प्रतिसीरीरभिनः। सचूनपरमाणुः। शरी
रव्यापि सुखानुपलब्धिप्रसंगात्। न मध्यपरमाणुः।

नुपपत्त्याचित्ररूपासहिः॥ रिप॥ स्यात्प्रयत्नः। पृथिवी
 आ॥ रि॥ अश्वत्थविभज्यदरश्रितित्तनेति॥ रसत्वेन सपतिरुत्त
 नेति॥ रसत्वेन तिन्यासिनारणापगुणं परं। रसत्वात्प्रयत्ना
 हपृथिवीति॥ आश्रयं विभज्यदरश्रितित्तनेति॥ पृथिवीमिति॥ गं
 चं न सपतिश्चावेति॥ गं चं त्वेति॥ अतिव्याप्तिनारणापगु
 णपदं। स्पर्शो न सपतिर्गुणं रिपमिति॥ स्पर्शत्वेन अ
 तिव्याप्तिनारणापगुणपदं। सौं गादौ अतिव्याप्तिनार
 णापमानपदं। पाक॥ जामिति॥ पाकस्तो जः सौं गादौ नैव
 र्तिरूपं न सपतिः। रूपांतरमुत्पद्यत इत्यर्थः। अत्र परम
 मुत्पन्नपाकः। न व्यक्तमादौ। न तस्य पाके निहित

८ अन्यत्रादा नित्यः। नित्यगतमपरमाणुगतमित्यर्थः। अति
 सगतमित्युक्तमादि नित्यमित्यर्थः।
 सधरे परमाणुरूपान्तरात्सौ स्यात्प्रयत्नानां पुन व्य
 क्तमादि क्रमेण रत्नव्यतीकृतिः। अत्र परमाणवः सं
 मवाइकारणं। ते जः सौं गः असमवाइकारणं। अति
 सुदिकं निमित्तकारणं। व्यापुक्तादिरूपेकारणगतमिति रूप
 काइ समवाइकारणमिति॥ पीतुपाकं नादिनः। पूर्ववत्प्रयत्नेन
 विनैव प्राशयिजावयवेषु परमाणुपर्यन्तेषु पुराणेषु
 दि॥ पातरोपातपिठरपावैर्नो मया इत्यादि। अत्र द्रव्यपगुण
 रूपादिकमनित्यमित्यर्थः। रूपादिभूतं यत्पुनः
 प्रसक्तं। अनुभूतमप्रसक्तं। अतएव प्रसक्तं प्रयोज
 को व्यर्थः॥

तदभो वो अनुकूलं संख्यां न स यतिः । इत्यदि
 ति । परिभाषां लक्षयति । मनसि । मन्त्रेण विभाज्य
 तेन चोक्तिः । भावे प्रच्यानो निर्देशः । अणुत्वं महत्त्वं
 दीर्घत्वं रुक्त्वं चैतदर्थः । एतत्तु लक्षयति । इत्युक्तिः ।
 इदमस्मात्पुनरिति व्यवहारकारणमिदं सूर्यः । सूर्यो गंत
 सूर्यति । सूर्येति । इमो संकुक्ताविति व्यवहारहेतु
 रिसूर्यः । संवत्सरेण तद्वर्षेण सर्वत्र दिक्का उदात्तमिति
 व्याख्यानं । यसाधारणेति । येति पदं देयं । संयो
 गेति । अर्थः । कर्मजः संयोगोऽयम् । आद्यो ह स्तत्रि
 यथापुस्तकं हस्तसंयोगः । दीप्तीयो ह स्तत्रि योस्तत्रैसं
 योगः

रससंयोगात्तत्रियोगे

सर्वसाधिव्यमानात् । अणुत्वे तु पदान्नः पुरीतं ति
 त्रविंशतिनदासुषुप्तः । पदान्नप्रविशति तदाशानो
 एतिरिति अणुत्वं सिद्धिः । रूपं न क्षयति चक्षुर्मतिः ।
 त्वेष्टु मीत्रमाद्यो गुणो रूढः । रूपव्यादावति व्याख्यानं
 रणाय सत्रपदं । रूपत्वे अति व्याख्यानं रणाय गुणपदं ।
 ननु अव्याप्येति नीतिरिति सद्यः सद्यश्चित्ररूपमि
 ति चेन्न । रूपस्य व्याप्येति नियमात् । ननु चित्रपदे
 अवयवरूपेत्यत्रातीतिरिति चेन्न । रूपं रहितत्वेन प
 दस्य अप्रसक्तत्वं प्रसक्तं । न च रूपकसमवेतत्वं
 प्रत्यक्षत्वं प्रयोजकं । गौरवत् । तस्मात्पदस्य प्रत्यक्षत्वं

६
 पत्रमेवै सति बहि र्दिष्टं प प्रसूतं त नो दुःखं प वलं
 साध्य व्याप कृतं ॥ प ह्ये साधु न व्याप कृतं ॥ १ ॥ विवेकं त प वरि
 चते जसो प्र स सत्ता प विवेकं त प वरि ॥ २ ॥ एतात् ॥ त
 मादुपेक्षरहितत्वादापुरप्रसः ॥ ३ ॥ नी कार्य रूप ए वि व्या वि चतुष्ट
 वि प स्या सति ना प्र कार क ध्यते ॥ इधरस्य चिद्वीर्णवरातुपर
 माणुष्य मिया जायते ॥ ततः परमाणु द्वय संयोगे अणु क्रमु स्यते ॥
 त्रि मि व्यणु वै स्य णु वै ॥ १ ॥ चतुरण कादि क्रमेण माहा ॥ २ ॥ यि वी
 महत्या नो महते जो महातु कायु र्म स्यते ॥ ३ ॥ द वं तु स न स्य कार्य द्वय
 स्य सं जी हा र्ण वरा कि प या परमाणु द्वयं वि भागे सति व्य णु क्र स्य
 ना राः ॥ असमवा द कार णी रा ॥ व्य णु क्र ना राः ॥ समवा द कारण
 ना राः ॥ व्य णु क्र ना राः ॥ इति सं प्र दायः ॥ सर्वत्र सम द कारण ना रा तु

स्वमा रा इति न की नाः ॥ किं पुनः परमाणु स ॥ द्वा व प्र मा णं तु च ते ॥
 आ त्तु र्प म र्दि चि स्तं स त्त नं प लु च ते ॥ त सा वै प रं च णु ष र्द व ल
 तु ॥ य ट व त् ॥ अ णु क्र म व र्ण णि सा प वः ॥ मा हा रा रं भ क्त्वा तु ॥ त तु व त्
 यो व्य णु क्र म य वः ॥ स वे व पर मा णुः ॥ स व न लः ॥ को र्त्वे अ न व
 र्त्वा त्रि सं गा तु ॥ ए ए प्र वृ त्त स द्वा वे च मा य धा र्त्वे त या च मे
 स र्प प थो र धि तु ल्य प रि मा णा ल्या प तिः ॥ ४ ॥ म क्र म प य दि ति क्र
 ति प्र मा णं ॥ ५ ॥ स र्व का र्प द्वे य चं सो अ वां त र प्र वृ त्तः ॥ स र्व का
 र्प भा वः ॥ चं सो म हा प्र वृ त्तः ॥ इ ति वि वे कः ॥ आ मा रं ल स्य
 ति रा रं ल स्य वि वि ति ॥ ६ ॥ न वा को रा म पि वि पु यि व्या दि व तु नाने
 आ स त ता ॥ त च्ये ति ॥ मे रे प्र मा णा भा वा दि स र्पः ॥ इ ह्ये र्द व स र्व त्र
 रा द्यो प लु द्ये वि मृ त्यं अं जी क र्त्त य मि स त अ ॥ ७ ॥ वि वि ति ॥

